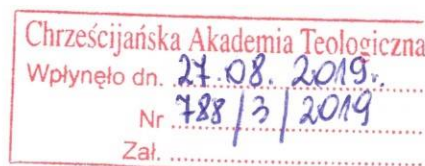


Prof. dr hab. Anna Zellma
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Teologii
Katedra Teologii Pastoralnej i Katechetyki

Olsztyn, dnia 21 sierpnia 2019 roku.



RECENZJA

rozprawy doktorskiej ks. mgra **Alfreda Borskiego**

pt. *Regionalna prasa luterńska w Polsce po roku 1989. Studium teologiczno-bibliograficzne
czasopism parafialnych z lat 1989-2017,*

napisana na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie,
w zakresie teologii tradycji wyznaniowych, pod kierunkiem ks. bpa prof. CHAT dra hab.
Marcina Hintza, Warszawa 2019 (wydruk komputerowy ss. 573).

W dobie globalizacji środki społecznego przekazu ogrywają istotną rolę nie tylko w upowszechnianiu różnych idei i kształtowaniu opinii społecznej, ale także w funkcjonowaniu wspólnot kościelnych i religijnych. Niewątpliwie, są jedną z form przekazywania informacji o sprawach ważnych. Do najstarszych środków społecznego przekazu zalicza się prasę, wyodrębniając m.in. prasę ogólnokrajową, regionalną i lokalną. Przemiany społeczno-kulturowe, które nastąpiły w ostatnim dziesięcioleciu spowodowały, że czasopisma, zwłaszcza w wersji drukowanej, nie stanowią już podstawowego środka informacji. Warunkowane jest to upowszechnieniem się nowoczesnych mediów takich, jak np. Internet. Coraz więcej osób, zwłaszcza młodych, korzysta ze źródeł informacji, w których przekaz wiadomości staje się interakcyjny – nie ma tu wyraźnego podziału na „nadawcę” i „odbiorcę”, lecz występuje element dwu – lub wielokierunkowej rozmowy. Rozproszeniu ulegają również więzi społeczne. W tym kontekście dbałość o rozbudzanie zainteresowania historią regionalnej prasy luterńskiej wraz z ukazaniem jej aktualnego stanu oraz znaczenia w rozwoju religijnym, utrzymywaniu więzi społecznych i budowaniu wspólnoty jest niezmiernie ważna. Regionalna prasa luterńska pozwala zarówno poznać i docenić dziedzictwo kulturowe Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce, jak też odkrywać obecne w nim uniwersalne wartości oraz pielęgnować je i przekazywać kolejnym pokoleniom. Dokumentuje i kreuje życie religijne, społeczne i kulturowe określonych wspólnot. Znajomość historii luterńskich czasopism parafialnych umożliwia, zwłaszcza

młodym osobom, odkrywanie dziejów wspólnoty Kościoła i rodziny oraz własnych losów w konkretnej czasoprzestrzeni. Regionalna prasa luterńska spełnia zatem nie tylko rolę informacyjną, ale także wychowawczą, edukacyjną i integracyjną. Ukazanie bogactwa czasopism parafialnych w Kościele Ewangelicko-Augsburskim jest interesującym i bardzo ważnym, a zarazem aktualnym przedsięwzięciem. Doskonale wpisuje się w poszukiwania badawcze o nachyleniu teologiczno-bibliograficznym. Autor recenzowanej rozprawy w sposób twórczy, kompetentny, rzetelny i wieloaspektowy podejmuje niezwykle ważne zagadnienia dotyczące regionalnej prasy luterńskiej w Polsce po 1989 roku. Obszerną, liczącą 573 strony pracę doktorską ks. mgra Alfreda Borskiego, poświęconą tej problematyce, należy zatem uznać za potrzebną i oczekiwaną, zarówno ze względów naukowych, jak i praktycznych. Jej wartość jest tym większa, że w Polsce podejmuje się szereg inicjatyw, które służą pielęgnowaniu regionalnego dziedzictwa kulturowego.

Problem i problematyka rozprawy

Problem i problematyka recenzowanej dysertacji dotyczy ewangelickiej prasy regionalnej w Polsce „z zawężeniem jej do typowo lokalnej, która ukazywała się w latach 1989-2017” (s. 12). Ks. mgr Alfred Borski – jako pierwszy – podjął się badań, które obejmują wszystkie czasopisma parafialne wydawane przez Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce. Zgromadził i poddał szczegółowej analizie, a następnie przedstawił nie tylko w formie opisowej, ale także graficznej 4.256 zeszytów o łącznej objętości 102.416 stron. Badaniami objął okres od 1989 roku do 2017. *Terminus a quo* został przyjęty dlatego, że na skutek obrad tzw. Okrągłego Stołu zostały zapoczątkowane w Polsce daleko idące przemiany ustrojowe, które doprowadziły m.in. do powstania III Rzeczypospolitej, zmiany stosunku państwa do Kościołów i związków wyznaniowych czy też do zniesienia cenzury prasy. Tam, gdzie Doktorant mógł dotrzeć do periodyków sprzed 1989 roku, poszerzył przyjęte założenie, a tym samym wzbogacił obszar badawczy. Jako *terminus ad quem* Autor przyjął rok 2017, ponieważ w tym czasie luteranie na całym świecie świętowali rocznicę 500-lecia Reformacji zapoczątkowanej przez ks. dra Marcina Lutra. Przyjęta cezura czasowa jest uzasadniona i trafna.

Temat dysertacji określony tytułem tworzy ramy dla podjętych i rzetelnie prowadzonych przez Autora analiz. Został trafnie dobrany, bowiem wskazuje na kierunek poszukiwań badawczych. Doktorant w przekonujący sposób uzasadnia celowość podjętych

analiz, odnosząc się do dotychczasowego stanu badań dotyczących regionalnej prasy luterańskiej w Polsce po 1989 roku.

W celu rozwiązania postawionego problemu badawczego, Autor recenzowanej rozprawy, konsekwentnie i rzetelnie poszukiwał odpowiedzi na pytania: „Które parafie wydawały swoje biuletyny, a które z nich czynią to do tej pory? (...) Ile parafii luterańskich wydawało swoje własne czasopismo, a ile czyni to nadal? Czym charakteryzuje się czasopismo, które z powodzeniem wydawane jest przez dłuższy okres czasu? Od jakich czynników zależy to, że jedne czasopisma utrzymują się na <<rynku>>, a inne giną śmiercią naturalną po niedługim czasie? Jaki wpływ na wydawanie czasopism parafialnych mają duchowni, którzy stoją na czele danej parafii? Jaki wpływ na powstające i ukazujące się biuletyny mają księża z <<drugiego szeregu>>, którzy w parafii są proboszczami pomocniczymi albo wikariuszami? Jaki wpływ na rozwój parafialnej gazetki mają świeccy? (...) Jakie treści należą do <<standardowego wyposażenia>> dobrej gazetki parafialnej? A jakie mogą sprawić, że będą dodatkowym magnesem przyciągającym uwagę czytelników? Czym charakteryzuje się gazetka, która jest chętnie czytana? Jakie jej cechy z kolei wpływają na małą popularność?” (s. 15).

Tak określona problematyka jest ważna dla teorii i praktyki, a zarazem konkretna, poprawna i uzasadniona. Wypełnia lukę w dotychczasowych badaniach teologiczno-bibliograficznych. Znaczenie tej problematyki dla nauki i społeczeństwa, jak również szeroki przedział czasowy i obszerny obszar badań sprawiają, że podjęcie w recenzowanej dysertacji tematu badawczego należy ocenić bardzo pozytywnie. Bez wątpienia tego rodzaju prace przyczyniają się do rozwoju nauk teologicznych i humanistycznych oraz wpisują w obszar newralgicznych problemów nie tylko współczesnego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce, ale także różnych grup społecznych.

Struktura i treść rozprawy

Recenzowana praca posiada klasyczną dla tego typu prac strukturę. Składa się z wykazu skrótów, wprowadzenia, trzech rozdziałów, zakończenia zawierającego podsumowanie i wnioski, wykazu poszczególnych czasopism, bibliografii, aneksów, streszczenia w języku polskim i angielskim. Każdy z rozdziałów zawiera krótkie wprowadzenie i podrozdziały. Struktura rozprawy jest logiczna, a poszczególne rozdziały konsekwentnie rozwijają analizowaną przez Autora problematykę.

Wczytując się w tytuły rozdziałów i wyszczególnione w nich zagadnienia, można stwierdzić, że łączy je wewnętrzna logika, której celem jest ukazanie w sposób rzetelny i przekonujący podjętego w pracy problemu. Przewijają się w nich dwa nurty analiz. Pierwszy bazuje na analizie zarówno wymogów formalnych, jak i zawartości merytorycznej parafialnych czasopism luterkańskich. Drugi natomiast odwołuje się do danych pozyskanych w wyniku wywiadów (kwestionariuszowego i swobodnego), przeprowadzonych z wybranymi księżmi lub przedstawicielami parafii najpierw w celu zorientowania się czy dana parafia wydaje lub wydawała czasopismo, a następnie (w przypadku pozytywnej odpowiedzi) zgromadzenia dodatkowych, szczegółowych informacji na jego temat. Autor bardzo dobrze łączy teoretyczne ujęcie analizowanych zagadnień z informacjami pozyskanymi od informatorów. Takie dwupłaszczyznowe opracowanie problematyki sprawia, że recenzowana dysertacja, chociaż w swych założeniach ma charakter teoretyczny, to jednak można w niej dostrzec wyraźne nachylenie praktyczne.

We wprowadzeniu do rozprawy (s. 10-19) Autor uzasadnia wybór tematu i określone ramy czasowe, wskazuje na jego aktualność, wyjaśnia kluczowy dla tej pracy termin „region” i kompetentnie łączy go z pojęciem „parafia”, charakteryzuje metodologię przeprowadzonych badań, w tym opisuje stan badań naukowych nad luterkańską prasą regionalną, określa problem i problematykę dysertacji oraz prezentuje zastosowane metody badawcze i materiał źródłowy. Doktorant przedstawia też zagadnienia, na których skoncentruje swoją uwagę badawczą w kolejnych częściach dysertacji. Następnie, w pierwszym rozdziale (s. 20-34) Autor rzetelnie, a zarazem w sposób interesujący przedstawia podstawowe informacje o Kościele Ewangelicko-Augsburskim w Polsce. Kolejno prezentuje krótki rys historyczny, ustrój i strukturę terytorialną oraz podział administracyjny Kościoła (rozmieszczenie diecezji i parafii). W rozdziale drugim (s. 35-59) ukazuje krótki zarys historii parafialnego czasopiśmiennictwa luterkańskiego w Polsce. Umiejętnie opisuje wydawanie prasy w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w Polsce zarówno przed końcem II wojny światowej, jak i po jej zakończeniu. W tym kontekście prezentuje obowiązujące od 1989 roku przepisy dotyczące ukazywania się czasopism w Polsce i w Kościele Ewangelicko-Augsburskim. Słusznie zwraca uwagę na podstawowe założenia związane z wydawaniem luterkańskiej prasy parafialnej. W sposób przejrzysty omawia też zasady redagowania informatorów parafialnych, które w dużej mierze są spójne z zasadami przygotowania czasopism adresowanych do ogółu i wysokonakładowych. Korzystając z literatury niemieckiej oraz osobistego wieloletniego doświadczenia w pracy redakcyjnej, podaje praktyczne wskazania dotyczące dobrego stylu oraz poprawnych zasad redakcji i składu gazetek parafialnych. Kolejny rozdział (trzeci, s. 60-

378) jest najobszerniejszy. Autor najpierw dokładnie analizuje czasopisma wydawane przez parafie według kolejności alfabetycznej, należące do jednej z sześciu diecezji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce, a następnie ogólnopolskie, diecezjalne i parafialne czasopisma adresowane do młodzieży. Gazetki dla dzieci, z uwagi na to, że ukazały się tylko trzy odrębne, przedstawia w powiązaniu z czasopismem adresowanym do ogółu wiernych, wydawanym przez daną parafię. Taki klucz kategoryzacyjny jest uzasadniony, logiczny i przejrzysty. Przedstawiając poszczególne czasopisma, Autor każdorazowo ilustruje tekst przejrzystymi, czytelnymi i starannie opracowanymi grafikami, przedstawiającymi pierwsze strony (najczęściej przednią okładkę). Wykazuje się tu bardzo dobrą znajomością zarówno zawartości merytorycznej prezentowanych czasopism, jak też dbałością o rzetelne zilustrowanie i udokumentowanie prowadzonych analiz.

W zakończeniu recenzowanej dysertacji (s. 379-383) Autor przedstawia zasadnicze wyniki przeprowadzonych badań dotyczących regionalnej prasy luterańskiej w Polsce w latach 1989-2017. Trafnie zauważa, że „działalność wydawnicza parafii luterańskich w Polsce była prowadzona na bardzo szeroką skalę, zwłaszcza w odniesieniu do możliwości diasporalnego Kościoła” (s. 382). Wyprowadza wnioski, które dotyczą m.in. zaangażowania duszpasterza, rady parafialnej i osób świeckich, zawartości merytorycznej czasopism, wykorzystania nowych narzędzi technologii informacyjno-komunikacyjnej. Są to trafne uwagi, uwzględniają bowiem wszystkie aspekty związane z redagowaniem prasy luterańskiej.

Tabelaryczny wykaz poszczególnych czasopism (s. 384-503) pozwala orientować się w ich dostępności, a niekiedy także w przewodniej tematyce. Zawiera cenne, przejrzyste i rzetelnie zaprezentowane informacje dla wszystkich zainteresowanych problematyką regionalnej prasy luterańskiej w Polsce.

Bibliografia (s. 504-564) obejmuje zapisy źródeł (Biblii Warszawskiej, źródeł niepublikowanych: kwestionariuszy wywiadu do recenzowanej rozprawy, źródeł publikowanych: czasopism) oraz opracowań. Ostatnią (trzecią) część bibliografii stanowi netografia (odnośniki do stron internetowych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, do stron internetowych parafii ewangelicko-augsburskich wydających swoje czasopisma również w wersji online). Wszystkie pozycje bibliograficzne są prawidłowo i starannie opisane.

Końcowa części rozprawy składa się z aneksów (s. 565-568) oraz ze streszczeń w języku polskim i angielskim (571-573). Aneksy zawierają starannie przygotowany i metodologicznie poprawny kwestionariusz wywiadu do pracy doktorskiej oraz skróty diecezji i parafii Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Również

streszczenia w języku polskim (s. 569-571) i angielskim (s. 571-573) są poprawnie i starannie zredagowane.

Struktura recenzowanej dysertacji ma uporządkowany, właściwy układ. Wynika z bardzo dobrze dobranej i zastosowanej metodologii. Praca stanowi zamkniętą całość, ukazującą jej poprawność metodologiczną i merytoryczną. Układ jest logiczny i kompletny. Autor rozprawy słusznie i umiejętnie zastosował w niej metodę analizy i syntezy, opisową, porównawczą i socjologiczną (kwestionariusze wywiadu).

Ocena merytoryczna pracy

Rozprawę doktorską ks. mgra Alfreda Borskiego cechuje wysoki poziom poprawności metodologicznej oraz rzetelność opracowania podjętego problemu badawczego, co wyraża się nie tylko w jej objętości, ale w sumiennym, opartym o wnikliwe i rzetelne analizy oraz przemyślenia potraktowaniu każdego szczegółowego zagadnienia związanego z konkretnym czasopismem parafialnym. Wszystkie części pracy są przemyślane i starannie opracowane. Autor prezentuje bardzo dobry poziom analizy zarówno źródeł zastanych i opracowań, jak też źródeł wytworzonych (danych pozyskanych z przeprowadzonych wywiadów).

W zakresie podjętej i zrealizowanej przez Doktoranta problematyki, recenzowana dysertacja stanowi znaczące osiągnięcie badawcze. Autor wykazał się nie tylko ponadprzeciętną wiedzą dotyczącą regionalnej prasy luterańskiej w Polsce po 1989 roku, ale także umiejętnością łączenia, integrowania i korelowania ze sobą wielu różnych wątków treściowych oraz dostrzegania związków i zależności między nimi. Widać to w bardzo wielu miejscach, zwłaszcza w tych częściach rozprawy, w których Doktorant dokonuje analizy parafialnych czasopism luterańskich wydawanych w latach 1989-2017, syntetycznie ujmuje uzyskane wyniki, koreluje je ze stwierdzeniami niemieckich badaczy i własnym wieloletnim doświadczeniem redakcyjnym oraz wyprowadza wnioski.

Praca posiada charakter pionierski. Autor jako pierwszy podjął się całościowego opracowania problematyki związanej z tak specyficzną formą oddziaływania duszpasterskiego, jaką stanowi regionalna prasa luterańska w Polsce po roku 1989. Jest to forma szczególnie cenna i potrzebna, nie tylko dla członków Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, ale także dla wyznawców innych wyznań chrześcijańskich. Umożliwia bowiem poznanie historii polskich luteran, ich doktryny teologicznej oraz życia religijnego i społecznego. W dalszej perspektywie może okazać się pomocna w dialogu ekumenicznym i w wychowaniu ekumenicznym młodego pokolenia. Dzięki tej rozprawie doktorskiej treści

dotyczące regionalnej prasy luterńskiej w Polsce po roku 1989 mają szansę zaistnieć w świadomości społecznej oraz przyczynić do właściwego postrzegania zarówno Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce, jak też jego członków.

Opisane w recenzowanej rozprawie zagadnienia zasługują na uwagę badaczy, którzy interesują się historią Kościołów chrześcijańskich w Polsce oraz przemianami polskiego regionalizmu w jego różnych ujęciach (np. tradycyjnym, współczesnym). Stanowią zatem odpowiedź zarówno na potrzeby badawcze, jak i społeczno-kulturowe. Stąd zgłaszam postulat wyróżnienia i opublikowania recenzowanej rozprawy Doktoranta ks. mgra Alfreda Borskiego.

Podsumowując ocenę merytoryczną stwierdzam, że ten aspekt recenzowanej rozprawy nie budzi żadnych zastrzeżeń. Przeciwnie, rodzi uznanie dla wymagających dużego nakładu czasu i pracy, rzetelnie, dokładnie, sumiennie i starannie prowadzonych analiz. Określenie problemu i problematyki jest precyzyjne i właściwe. Trafnie dobrana metoda oraz rzetelnie przeprowadzone analizy, oparte o wiarygodne źródła, w tym wytworzone w postaci wywiadów, prowadzą do interesujących wniosków i w konsekwencji do przekonującego rozwiązania problemu badawczego całej dysertacji. Przedstawione w pracy wyniki analiz mogą być bardzo pomocne dla badaczy zainteresowanych tą problematyką, jak też dla członków zespołów redagujących parafialne czasopisma, zwłaszcza luterńskie.

Ocena formalna pracy

Rozprawa doktorska ks. mgra Alfreda Borskiego spełnia wymogi formalne stawiane tego rodzaju pracom. Została bardzo starannie przygotowana. Podział pracy na rozdziały jest logiczny i zasadny. Dotyczy to także podziału poszczególnych rozdziałów na podrozdziały i podpunkty. Zwięzłe wprowadzenia do rozdziałów zwiększają czytelność układu i podziału treści w rozdziale.

Autor zadbał również o kwestie edytorskie. Ilustracje okładek przedstawiających analizowane czasopisma luterńskie są starannie i właściwie sporządzone oraz prezentowane według jednolitego schematu z rzetelnym podaniem opisu bibliograficznego (tytułu, rocznika, numeru). Ułatwiają one lekturę bogatego i interesującego materiału badawczego. Służą wizualizacji podejmowanych analiz. Również tabele, przypisy, obszerna, aktualna i merytorycznie dobrana bibliografia załącznikowa, aneksy oraz streszczenie w języku polskim i angielskim są starannie przygotowane. Doktorant konsekwentnie zastosował przyjęty przez siebie styl zapisywania przypisów. W niektórych przypisach słusznie zamieścił wyjaśnienia, uwagi i informacje, które uzupełniają prowadzone przez Autora analizy, ale ich wartość naukowa nie kwalifikuje się do zamieszczenia ich w korpusie pracy. Doktorant

poprawnie podzielił bibliografię najpierw umieszczając Biblię Warszawską, a następnie źródła niepublikowane (kwestionariusze wywiadu udzielonego przez informatorów), alfabetycznie uporządkowane źródła publikowane (artykuły z analizowanych czasopism) i opracowania oraz strony internetowe Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i parafii ewangelicko-augsburskich wydających swoje czasopisma w wersji online.

Praca została napisana poprawnym (pod względem stylistycznym i gramatycznym) oraz komunikatywnym językiem naukowym. Daje się to zauważyć w poszczególnych etapach jej realizacji: w korpusie pracy, w wykazie skrótów, w zestawie bibliografii, aneksach, streszczeniu. Pomimo zachowanej staranności, Doktorant nie uniknął kilku błędów adjustacyjnych, ale jest to zrozumiałe, przy tak obszernej pracy. Powyższa kwestia w żaden sposób nie umniejsza bardzo dużej wartości pracy.

Uporządkowane i logicznie prowadzone przez Doktoranta analizy świadczą o opanowaniu warsztatu pisarskiego oraz bardzo dobrej znajomości podjętej problematyki dotyczącej regionalnej prasy luterkańskiej w Polsce po 1989 roku. Terminologia używana w pracy jest zgodna z obowiązującą w literaturze. Również pytania zawarte w kwestionariuszu wywiadu zostały poprawnie skonstruowane pod względem merytorycznym i graficznym.

Wobec powyższego, jeszcze raz wnioskuję o wyróżnienie recenzowanej pracy doktorskiej i opublikowanie jej w formie monografii. Tego rodzaju publikacja wzbogaciłaby dotychczasowe badania z zakresu nauk teologicznych i humanistycznych.

Problemy do dyskusji

Problematyka rozprawy prowokuje do kontynuowania dyskusji w celu rozwinięcia jeszcze niektórych jej wątków.

1. Współcześnie dużym problemem jest popularyzowanie czytelnictwa książek i prasy wśród młodzieży. Odwołując się do historii młodzieżowej prasy luterkańskiej w Polsce, wiedzy osobistej i doświadczenia, proszę podać kilka propozycji, w jaki sposób obecnie parafie luterkańskie w Polsce mogą kształtować kulturę czytelnictwa młodzieży?

2. Problemem ważnym, a równocześnie trudnym w praktyce, są konkretne predyspozycje i umiejętności oraz rozległa wiedza redaktorów i członków zespołów redakcyjnych odpowiedzialnych za parafialne czasopisma. Z tym problemem boryka się z pewnością również wiele parafii Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Jakie propozycje, w oparciu o przeprowadzone analizy regionalnej prasy luterkańskiej w Polsce po

roku 1989 i własne doświadczenia, może zaproponować Doktorant, aby zintensyfikować i uczynić bardziej skuteczną pracę redakcji parafialnych czasopism luterzańskich?

Wniosek końcowy

Rozprawa doktorska ks. mgra Alfreda Borskiego stanowi oryginalne i twórcze rozwiązanie problemu badawczego ważnego dla nauk teologicznych i społeczeństwa. Autor rzetelnie i precyzyjnie prowadzi analizy, wykazując się bardzo dobrym warsztatem badawczym.

Wobec powyższego stwierdzam, że rozprawa doktorska spełnia wszystkie warunki ustawowe stawiane tego rodzaju pracom naukowym. Wniosuję do Rady Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie o dopuszczenie ks. mgra Alfreda Borskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.



prof. dr hab. Anna Zellma